

صنایع کاغذی یا مقوائی

این مقاله مبتنی بر تقریرات
فنی آقای مصورالملکی نقاش
عالی‌دراصفهانی تهیه شده است
و تصویرهای متن نیز از جناب
ایشان است.

قلمدان - ماسک - کله سازی - (مانند
سرعروسک - سردیو و غول - کله شیر
سرهای اسرا در تزییه) جعبه و قوطی -
مرقع - جلد کتاب - رحل سازی - آس
و غیره .

صنایع کاغذی یعنی انواع صنایعی که با کاغذ - کاغذ
هائی که بوسیله سریش با چسب دیگری بر رویهم چسبانیده
شده اند و بصورت مقوای ضخیم و نازک کننده‌های درآمد دارند -
ساخته میشوند . بعضی از این صنایع در ایران از زمانی
بس قدیم معمول بوده اند و برخی جدیدترند . جعبه و قوطی
سازی مرقع و جلد کتاب و رحل قرآن صنایعی هستند بس
قدیمی - از آن زمان که کتب مختلف استنساخ شد صنایع
مربوط بکتاب مانند کاغذ سازی و تجلید نیز مرسوم گردید
و خط خوش همواره نیاز بمرقعاتی داشت که از آسیب
زمان در امان بماند و برای قرانت قرآن کریم به رحل احتیاج
پیدا شد . ضمناً یقین داریم که درویش رشیدی در تبریز
این فنون تشویق میشده است و صاحبان این حرف رموز
مربوط بحرفه خود را در مکاتب هنری این محله علماً
و هنرمندان بجد میآموخته اند . اما صنایع دیگر مانند
قلمدان سازی - ماسک و کله سازی در ایران صنایعی هستند
اخیرتر که شاید از زمان صفویه بعد مرسوم شده اند
و گسترش یافته اند . اما در اینکه قلمدان سازی در زمان
صفویه مرسوم بوده است شکی نداریم . در یکی از طرحهائی
منسوب به رضا عباسی که با عنوان « بزاز دورم گرد » در
شماره سوم مجله نقش و نگار بچاپ رسیده است می بینیم
که جلو مردی که بروی قالی نشسته است یک قلمدان و یک
دوات و چند ورق کاغذ و ضمناً یک قیچی و مقداری پارچه
قرار دارد . توجه شدید بتشریفات مذهبی در زمان صفویه
نیز بعید نیست که کله سازی را در ایران بطور کلی رواج
داده باشد زیرا در تزییه‌ها ماسک و سرمقوائی نیاز زیاد
داشته اند . اما قدمت آس سازی تا چه پایه است نمیدانیم .
حدس میزنیم که پیشینیان ما اخیراً و خاصه از عهد قاجاریه
بعد باین نوع قمار علاقمند شده باشند . بهر صورت که

باشد کاغذی که اساس این نوع صنایع را تشکیل میدهد
در خود ایران ساخته میشده است و هنوز هم یک « کاغذگری »
دراصفهان هست . وارد کردن کاغذ از خارج بعلت نبودن
تسهیلات حمل و نقل امروزی گران تمام میشده است
و بعلاوه ابرانیها عادت داشته اند که نیازهای خود را شخصاً
مرتفع سازند .

کاغذ سازی یا کاغذگری - کاغذهای بیکاره و مخصوصاً
کاغذ عطاری - پارچه کهنه و تراشه چوب و گونی پاره
کما بیش مواد اولیه کاغذگری را تشکیل میداده است . این
مواد را با اصطلاح کاغذگران اصفهانی در « شال دستمال »
بزرگی می بسته اند و در آب میانداخته اند و مدتی همچنان
در آب مینهادند تا پیوسد . بعد از آب در آورده و بصورت
خمیر ناهمواری روی سنگ مینهادند و با تیشه آنرا نرم
میکردند . مجدداً این خمیر را در حوضک آب میانداخته اند
یکتفرکنار حوضک می نشسته و با پارو آب را بهم میزدند
است . استادکار قالبی حصیری در دست می گرفته است
(این قالب چهار چوبی بوده است که کف آن با حصیر
پوشیده شده بوده است) قالب را در حوضک میزدند
است و خمیر در قالب قرار می گرفته و آبها از حصیر

جدا کردن قالب از رویه قلم

قالب‌گیری قلمدار

معمولا دورنگ کار می‌کند و آن یکی بامخلوط قرمز دانه و روغن کمان و دیگری بامخلوط سبزرنگار و روغن کمان . متنی که بدست می‌آمده است قرمز یا سبز ته نقره‌ای بوده است . آنگاه باشانه‌ای که بجای دنده‌های آن سوزن خیاطی بچوب می‌بسته‌اند روی سطح شیارهائی از طول و عرض ایجاد می‌کند و متن دارای شطرنجی‌های خیلی ظریفی میشده است و بعد از خشکاندن آن در آفتاب و روغن کمان و سمباده زدن روی این بوم نقاشی می‌کند .

۴) بوم کشف (لاک پشت) روی سطح قلمدان یا جلد کتاب را بامخلوطی از رنگهای باز و روغن کمان آمیخته بنفت (به نسبت ۳ بیک) می‌پوشانیده‌اند . بعد يك چراغ نفتی روشن می‌کند و وقتی وارونه روی فتیله می‌گرفته‌اند و سطح مورد نظر را روی دهانه گشاد قیف نگاه میداشته‌اند تا دوده بصورت ابری بر آن بنشیند و برنگ آمیخته بروغن بچسبد . پس از خشک شدن روی این سطح روغن کمان می‌زدند . بعد سمباده زده و اشور می‌کند .

۵) بوم ابری یا کاغذ ابری - حریطه سائیده با آب و افریمون را با چند رنگ از گروه رنگهای روحی بطور جداگانه مخلوط می‌کند و در پیاله‌های مختلف میریخته‌اند . بعد در يك سینی آب میریخته‌اند و با قلم مو از دو یا سه رنگ لکه‌هایی در ظرف آب ایجاد می‌کند و تارنگها در هم بدود . بعد کاغذ سفید را روی آب می‌انداخته‌اند و فوراً بر میداشته‌اند . رنگها مثل ابرهای رنگین بر صفحه کاغذ نقش می‌بسته - در آفتاب خشک می‌کند . این کاغذ رنگین را بر سطح مورد نظر می‌چسبانده‌اند .

۶) بوم ته طلایی سبزو قرمز - روی مقوا لعابی مخلوط از سریشم و شیره می‌زدند و آنگاه بان روغن کمان می‌زدند و آنرا در آفتاب دونه می‌کند . يك ورق کاغذ طلایی قرنگی (زورق) را روی مقوا می‌چسبانیده‌اند و در آفتاب می‌گذاشته‌اند آنگاه از قرمز قرمز دانه یا سبزو (زنگار مس) مخلوط با روغن کمان روی ورق طلا می‌زدند .

۷) بوم سیاه - دوده یا مرکب را با سریشم و شیره مخلوط می‌کند و روی سطح می‌مالیده‌اند و بعد روغن کمان می‌زدند و پس از خشک کردن سمباده زده و اشور می‌کند .

چنانکه ملاحظه شد بوم سازی در ایران با وسائل بسیار ابتدائی انجام می‌گردیده است ولی با همین وسائل بدوی پیشینیان ما چنان آثار نادر و زیبایی بوجود آورده‌اند که ما اینک با داشتن وسائل علمی و فنی از ایجاد نظائر آنها عاجزیم . البته شرایط زمان و مکان و سهولت عرضه وسائل ماشینی غالب این آثار را منسوخ ساخته است . و شك نیست که در حال حاضر که وقت طلا شده است نیاز بهم بساختن آنچه گذشت با اینهمه صرف وقت و دقت نیست . بومهایی که ذکر شد در غالب صنایع کاغذی

یعنی درجه سازی - مرقع - رحل قرآن - جلد کتاب مورد استعمال داشته است . برای مینیاتور و تذهیب سازی غالباً کاغذ را با سفیده تخم مرغ میآلوده‌اند و روی آن آنقدر مهره میزده‌اند تا سیقل یابد .

ج - نقاشی - بعد از تهیه بوم که عمل دشواری بوده است روی قلمدان یا جلد کتاب را نقاشی میکرده‌اند . ابتداء طرح اصلی را با گردی میریخته‌اند یا با قلم ظریف و سفیداب ترسیم میکرده‌اند و سپس رنگ میزده‌اند . موضوع نقاشی روی قلمدانها غالباً افسانه‌های قدیمی و شاعرانه مانند شیرین و فرهاد خسرو و شیرین لیلی و مجنون موسی و فرعون و یوسف و زلیخا بوده است و همچنین صحنه‌های مختلف شکار و بزم و رزم و زراعت و غیره یعنی موضوعات نقاشی معمول زمان مورد استفاده قرار میگرفته است و ضمناً این نقاشی تحت تاثیر سبک نقاشی متداول در هر عهد بوده است .

در زمان زندیه مخصوصاً گل و بوته سازی و طرح انواع پرندگان روی قلمدانها مرسوم گردید . انواع گلها مخصوصاً گل سرخ و لاله و شقایق و سوسن و اقسام بوته‌ها مانند بوته فندق و غیره و پرندگان از بلبل و دارکوب و طوطی و طاوس روی قلمدان نقش میکرده‌اند . روی بعضی از قلمدانها خاصه قلمدانهای عهد قاجاریه بمنظری شبیه مناظر غربی با رعایت پرسپکتیو و سایه و روشن و خانمهای فرنگی با دامنهای گشاد بر میخوریم . از نقاشیهای معروفی که روی قلمدان کار کرده‌اند بایستی در اینجا نام آقا صادق اصفهانی - لطفعلی خان شیرازی - عباس شیرازی - آقاجف - آقا محمد ابراهیم نقاشباشی ظل السلطان - سمیرمی نقاش معاصر ناصرالدین شاه را ذکر کنیم . روی جلد کتب معمولاً گل و بوته طرح میکرده‌اند .

آس سازی - تهیه بوم در آس سازی ساده‌تر از بومهایی است که ذکر آنها گذشت . برای تهیه آس از هشت لا کاغذی که تهیه آنرا در فوق شرح دادیم با از قریب بیست لا کاغذ سفید مقوای بزرگی تهیه میکنند . روی این مقوا مخلوطی از سریشم و شیره میمالند و میگذارند در آفتاب بخشکد . آس پنج رنگ داشته است و پشت تمام ورقها سیاه یکدست بوده و تهیه آن بنحوی بوده که در بوم سیاه

گفته شد . یکدست ورق آس یا ۲۵ ورق و یا ۵۰ ورق بوده است . رنگهای ورق آس بترتیب زیر بوده :

(۱) سفید - روی ورق را سفیداب شیخ بهائی مخلوط با روغن کمان میزده‌اند و پس از خشک شدن و سنباده زدن و وا شور کردن نقاشی میکرده‌اند . روی ورق سفید بی‌بی میکشیده‌اند .

(۲) سیاه - ورق سیاه پشت و روی آن سیاه بوده است . روی بوم سیاه یک شیر در حال جنگ با آهو یادو شیرتها نقاشی میکرده‌اند و این ورق آس نام داشته است .

(۳) زرد - ابتدا روی ورق سریشم و شیره میمالیده‌اند - آنگاه روغن کمان زده و روی آن یک برگ زوروق میچسبانیده‌اند پس از روغن کمان زدن و سنباده کشیدن و وا شور کردن روی این متن سرباز میکشیده‌اند .

(۴) قرمز - پس از لعاب سریشم و شیره دادن روی ورق و روغن کمان زدن یک برگ زوروق روی مقوا میچسبانیده‌اند - آنگاه با قرمز ، قرمز دانه و روغن کمان روی زوروق را قرمز میکرده‌اند و روی این متن قرمز زمینه طلائی بکزن یادوزن طناز نقاشی میکرده‌اند و این ورق لکات بوده است .

(۵) سبز - سبز سیلورا با روغن کمان روی ورق میزده‌اند و پس از خشک شدن و روغن کمان و سنباده زدن و وا شور کردن تصویر شاه (تمام تنه یا نیم تنه) را روی ورق میکشیده‌اند .

چنانکه گفته شد پشت تمام ورقها سیاه بوده است و شک نیست که تمام ورقها بیک اندازه و بابعاد ۶×۴ سانتیمتر بود . ضمناً باید دانست که گاه روی این ورقها یک صحنه تمام بزمی یا رزمی مناسب با هر یک از ورقها نقاشی میشده است و بسته به سفارش صاحب کار یا ابتکار نقاشی طرز نقاشی روی ورقها تغییر میکرده است .

خوشبختانه در زمان ما آس بازی و در نتیجه آس سازی از میان رفته است و بدبختانه ورق بازی و ورق چاپی جای آنرا گرفته . اگر بتوانیم چنین منقصدی را از میان خود برداریم که زهی سعادت و گرنه آیا بهتر نیست اقل این اوراق شیطانی را با الهام از ورقهای آس بسازیم و از خارجه وارد نکنیم ؟

